

HALEP'TEKİ OSMANLI CAMİLERİNİN YÖNETİMİ*

Anas ALJAAD**

Mehmet AYAS***

Öz

Osmanlı devleti Halep'te Hüsrev Paşa Camisi (H.938), Adli Muhammed Paşa Camisi (H. 957), Behram Paşa Camisi (H.988), İbşir Paşa Camisi (H.1061) ve Osman Paşa camisi gibi önemli beş cami inşa etmiştir. Camilerin yönetimi, Emevi ve Abbasi dönemlerinden farklılık arz etmiştir. Özellikle camiler vali ve zengin Osmanlılar tarafından nasıl yönetileceği, gelir-gider planlaması önceden yapılarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla Halep'teki camilerin yönetiminde günümüzde olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığına benzer bir kurumlaşma benimsenmemiştir. Yani bahsedilen camilerin, yönetimi ve denetimi merkezi bir yapı tarafından yürütülmemektedir. Böylece Osmanlı, devlet olarak imamların atanma, camilere özgülü destek fonu ayırma ve ücretleri ödenmesi gibi sorumlulukları üstlenmemiştir. Daha çok kurucu merkezli özerk bir yönetim biçimini tercih etmiştir. Bu tarz yönetim mezkûr dönemde vakıflar aracılığıyla olmaktadır. Bu yönden bu camilerin vakıflar vasıtasıyla nasıl idare edildiği, bahsedilen 5 caminin kurucuları, tarihçeleri, genel ve gelir-gider yönetim biçimi ve bugünkü durumları incelenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada veriler daha çok Arapça kaynaklardan elde edilmiştir. İngilizce ve yerel kaynaklardan elde edilen bilgiler ile de ulaşılan malumat teyit edilmiştir. Neticede Osmanlı ile

* Geliş Tarihi / Received Date : 22.11.2018 Kabul Tarihi / Accepted Date : 20.12.2018
Bu makale 08-09 Ekim 2018 tarihinde İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı beraberliğinde düzenlenen "Uluslararası Câmî Sempozyumu (Sosyo-Kültürel ve Mimari Açısından)" nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.
** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, anas.aljaad@gop.edu.tr.
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0810-7550
*** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehmet.ayas@gop.edu.tr.
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4197-5878

birlikte bölgede camiler kendi giderlerini karşılayabilecek bir alt yapıya kavuşturulmuştur. İhtiyaç duyulan, gerek tamirat-tadilat işleri gerekse görevli istihdamı, vakıflar aracılığı ile sürdürülebilir hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halep, Hüsrev Paşa Camii, Behramiye Camii, Adiliye Camii, İbşir Paşa Camii, Osman Paşa Camii

THE MANAGEMENT OF OTTOMAN MOSQUES IN THE ALEPPO

Abstract

The Ottoman state built five important mosques such as Hüsrev Paşa Mosque (H.938), Forensic Muhammad Pasha Mosque (H. 957), Behram Pasha Mosque (H.988), İbşir Paşa Mosque (H.1061) and Osman Pasha Mosque. The management of mosques differed from the Umayyad and Abbasid periods. In particular, how to manage mosques by the governor and the rich Ottomans, income-expenditure planning was built in advance. Therefore, the administration of the mosques in Aleppo, such as the Directorate of Religious Affairs, has not been adopted. In other words, the mentioned mosques are not in a structure where the officers, the administration and the supervision are met from a central institution. Thus, he did not take responsibility for appointing imams as an Ottoman state, allocating support fund specific to mosques and paying wages. He preferred a more autonomous constituent-centric form of government. This type of management is also administered through foundations. In this respect, it will be tried to describe how these mosques are managed through foundations, the founders of these 5 mosques, their histories, general and income-expense management form and their present situation. The data has been obtained by taking Arabic sources about the mosques. The information obtained from English and local sources was also confirmed. As a result, the mosques in the region, together with the Ottomans, have been provided with an infrastructure that can meet their own expenses. The necessary, both repair and maintenance works and the employment of the employees have become sustainable through the foundations.

Keywords: Aleppo, Hüsrev Pasha Mosque, Behramiye Mosque, Adiliye Mosque, İbşir Paşa Mosque, Osman Paşa Mosque

Giriş

Müslümanlar için cami, sosyal, siyasal, kültürel ve dini hizmetlerin merkezi konumunda olan bir yapı olarak tezahür etmiştir. Bu yapının ilk

dönemlerden itibaren bulunduğu coğrafyanın ve yerel kültürün etkisinde farklı yapısal biçimlerde varlığını devam ettirirken aynı zamanda da farklı yönetim biçimlerinde idare tarzları da değişiklik göstermiştir.

Günümüz şartlarında ve yönetim anlayışı çerçevesinde, ülkemizde cami ve mescitler Diyanet İşleri Başkanlığınca ibadete açılmakta ve yönetilmektedir. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununun 35. maddesinde hakiki ve hükmi şahıslar tarafından yapıldığı halde izinli veya izinsiz ibadete açılan cami ve mescitlerin yönetiminin üç ay içerisinde Başkanlığa devredileceği belirtilmektedir. Başkanlığa devredilen camilerin yönetiminden imam hatip ve müezzin kayyımlar, kadrolu görevli bulunmadığında ise ilgili yönetmeliğe göre müftülüklerce belirlenen ve görevlendirilenler sorumludur. Cami ve mescitlerin yönetimi ve denetlenmesi müftülüklerce yürütülmektedir.

Başkanlığın cami hizmetlerini geliştirmek ve camiye ilgiyi artırmak amacıyla çeşitli projeler ve faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede camiler, vatandaşların dini taleplerine cevap verilebilecek şekilde namaz vakitleri dışında da gün boyunca açık tutulmakta, camilerde kitaplık/kütüphane oluşturulması, kadınlara ait mekanların iyileştirilmesi, genç ve çocuklara yönelik özel mekanlar oluşturulması, camilerin engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi vb. imkanlara kavuşturma çalışmaları sürdürülmektedir.¹

İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren camilerin idaresi farklı biçimlerde sürdürülmüştür. Bu çalışmamızda diğer dönemlerin yönetim anlayışlarına değinmeden asıl konumuz olan Osmanlı dönemi Halep'te inşa edilen camilerin yönetimini betimlemeye çalıştık.

Tarihi Gelişim

Müslümanların tarihteki ilk mescidi, Hz. Peygamber'in yaptırdığı Kuba Mescidi'dir.² Mescid-i Nebevî ise Kuba mescidinden sonra inşa edilmiştir.³ İslâm'ın ilk yıllarından itibaren mescitlerin sayısı giderek artmıştır. Hz. Peygamber'in İslâm'ı kabul eden kabilelere tavsiyeleri arasında, mescit inşası bu artışın en temel faktörüdür.⁴

İslam medeniyetinin simgeleri olan ve toplumun gündelik hayatının merkezinde yer alan cami veya mescitler, dinî mimarinin de temel

¹ <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/detay/79/camilerin-y%C3%B6netimi> (erişim: 28.11.2018)

² Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev.İ.Süreyya Sırma, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 45.

³ Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s.45.

⁴ Cahid Baltacı, "İslam Medeniyetinde Cami", *MÜİFD*, sy.III. İstanbul 1985, s. 225.

yapılarından. Daha sonraki asırlarda da Müslümanlar buldukları bölgelerin yapı kültürüne, coğrafi özelliklerine ve ihtiyaca göre mahalli farklılıklar arz eden, değişik tarzlarda, Cuma camisinin etrafında binlere varan sayıda mescit inşa etmeye devam etmişlerdir.⁵

Hız. Peygamber döneminde mescitlerdeki görevler sahabenin bireysel gayretleri ile gerçekleştirilirdi.⁶ Medine'deki ve diğer şehirlerdeki mescitlerde imamlık görevi Hız. Peygamber'in (a.s.) belirlediği kimselerce yerine getirilirdi. Bunlar da genellikle o beldeye muallim olarak tayin edilen kimselerdi.⁷ Hız. Osman (r.a.) dönemine kadar bu görevlerin bir ücret karşılığı olmadığını söyleyebiliriz. Zira mescitlerde müezzinlik yapanlara ilk defa maaş tahsis edenin Hız. Osman (r.a.) olduğu ifade edilir.⁸

Daha sonraki devirlerde, mescit yapımı ve bunların idaresi hükümdar, vezir, emir, eşrâf gibi idareci ve varlıklı kişiler tarafından devam ettirilmiştir. Türk-İslam devletlerinde de bu gelenek sürdürülmüştür.⁹ Özellikle Osmanlı Dönemi üzerine de burada kabaca bilgi verip bu genel tespitten sonra Halebi camilerine başlanmalı bence...

Halep'te Osmanlı Dönemi

Halep, İslam Tarihinin en önemli kentlerinden biri olmuştur. 637'de Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın emrindeki İslam ordusu Antakya Kapısı'ndan Halep şehrine girerek ilk iş olarak kalkanlarını koyup namaz kıldılar. Daha sonra söz konusu yere Mescidü'l – Etras (Kalkanlar Mescidi) camisi inşa edildi. Böylece Halep'in İslam medeniyeti ile yoğrulma dönemi başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Emevi ve Abbasilerin egemenlikleri altında kalmıştır. Kent, 1086 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. Halep, Artuklular, Eyyubiler ve Moğol hakimiyetinin ardından 1516 yılında Osmanlı yönetimine girecektir.

Osmanlı Dönemi Camii ve Vakıf İnşası

Osmanlı döneminde Halep'te kentsel gelişimin en önemli sağlayıcılarından bir tanesi "vakıf"tır. Vakıf, Osmanlı kentlerinde kentsel hizmetlerin görülmesini, kentsel altyapının oluşturulmasını ve halkın kullanımına

⁵ Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 2013, s. 73.

⁶ M. Abdulhay El-Kettani, *Hız. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 1990, s.166-173.

⁷ Mevlana Şibli, *Asr-ı saadet*, çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1928, s. 682.

⁸ Kettani, *Hız. Peygamber'in Yönetimi*, s. 161.

⁹ Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami Ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/1, c. 15, sayı: 29, s. 183.

açık dinsel ve hizmet amaçlı yapıların inşasını sağlayan temel kurum olmuştur.¹⁰ Vakıf sistemi Osmanlı döneminde, özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde, büyük bir ivme kazanmıştır. Vakıflar, sultanların himayesinde, anneleri, hanımları, evlatları ile saray erkanı ve maddi gücü yüksek kişilerin gayretiyle hayır ve hizmet amacıyla pek çok eserin yapılması ve ayakta kalmasını sağlamıştır.¹¹

Vakıf kurumları, ticari ve kamusal faydaya yönelik olan (dükkânlar, hanlar, hamamlar, camiiler, medreseler, kamu yararına yönelik işler) bir takım gayri menkulleri kapsamaktadır. Ticari vakıflardan elde edilen gelirler sayesinde vakıf mallarının tamamının bakımı, onarımı ve geliştirilmesi sağlanmaktadır. Dolayısıyla, şehirlerde vakıf kurumlarının oluşması, mimari çalışmaların artmasını büyük ölçüde teşvik etmektedir. Çünkü vakıflar, bu çalışmaların yasal temelini ve gerekli finansmanını sağlamaktadır. Halep'te de 16. Yüzyılda eski şehirde meydana getirilen vakıflar sayesinde önemli bir mimari kalkınma gerçekleşmiştir.¹²

Osmanlı döneminde özellikle de 16. Yüzyılda Halep'te belirgin bir şekilde genişleme ve imar faaliyetleri olmuştur. Doğudan batıya doğru ilerleyen genişleme, Hüsrev Paşa-Hüsreviyye külliyesinden başlayarak Behram Paşa (Behramiyye Camii) binasına kadar olan alandaki hamamlar ve mescitler gibi yapıları kapsamıştır.¹³

Eyaletlerde ve taşralarda vakıflar genellikle valiler tarafından kurulmaktaydı. Vali olarak atanan kimse gerek hayır maksatlı gerekse başka amaçlarla buldukları şehirde vakıf oluştururdu. Bu amaçlardan bazıları; halk ile yakınlaşmak, kendi isimlerinin duyulmasını sağlamak ve varlıklarının korunması ve çocuklarına aktarılmasını garanti altına almak sayılabilir.¹⁴

Vakıflar, vakfedenin belirlediği şartlar ve heyet tarafından idare edilmekteydi. Bu açıdan merkezi yönetimin müdahalesi dışında tutulmuş ve

¹⁰ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kent Planlama Oratığının Gelişimi ve Kültürel Mimrasın Korunmasındaki Etkiler", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul 1984.

¹¹ Reha Günay, *Mimar Sinan*, Yem Yay., İstanbul 2010, s. 10.

¹² Mahmut Zeyn El Abidin, "16. Yüzyıl'da Halep'in Çarşılarının Gelişmesinde Osmanlı Vakıfların Rolü"
https://www.academia.edu/20131854/16._Y%C3%9CZYIL_DA_HALEP_%C4%B0N_%C3%87AR_%C5%9EILARININ_GEL%C4%B0C5%9EMES%C4%B0NDE_OSMANLI_VAKIFLARIN_ROL%C3%9C, s.10.

¹³ Zeyn El Abidin, "Osmanlı Vakıfların Rolü". s.10.

¹⁴ Zeyn El Abidin, "Osmanlı Vakıfların Rolü", s.10.

gelirleri vakfiyelerinde belirlenen şartlar dahilinde kullanılmıştır. Bu açıdan her vilayet aslında müstakil bir yönetime sahiptir diyebiliriz. Vakıflar günümüz sivil toplum teşkilatları şeklinde ve daha aktif biçimde kentin gelişimi ve yaşamı konusunda rol üstlenmişlerdir.

16. Yüzyıldan İtibaren Halep'e Atanan Beş Valinin Yaptırdığı Camiler

1. Husreviye Camii

Husreviye Camii, Tavaşkiye ve Esediye olarak da bilinmektedir. Esed ed-Din eş-Şirkiva'nın hizmetçisi Bedreddin tarafından inşa edilmiştir. Söz konusu medresenin kapısında H. 632 yılında yenilendiği yazılmaktadır. Bu medrese H. 935 yılında Halep vakıflar müdürü Molla Muhammed tarafından yıkıldığı ifade edilmektedir.

Osmanlı döneminde Halep'e Husrev Paşa vali olarak atanmıştır. Hurûf İbn Abdumennan er-Rûmi'ye eski medresenin olduğu yere yeni bir medrese inşa etmesini emretmiştir. Böylece H. 951'de medresenin inşaatı tamamlanmıştır. Bazı görüşlere göre H. 952'de tamamlandığı iddia edilmektedir. Külliye şeklinde inşa edilen bu bina, içinde medrese, cami ve tekke gibi yapıları barındırmaktadır. Ayrıca Rumi tarzında (Osmanlı) inşa edilen yapı olarak zikredilmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde inşa edilen ilk medrese, cami ve tekke olarak dikkat çekmektedir. Bu külliye pek çok vakıf tarafından desteklendiği ifade edilmektedir. Söz konusu vakıflar ciddi bir maddi destek sağlamıştır. Maddi destekler yalnızca camiler ile sınırlı değildi. Dükkanlar, araziler, değirmenler, hamamlar, çiftlikler ve bahçelerden gelen gelirlerle maddi katkı sağlanmıştır. Hatta vakıflara gelen parasal destek Halep ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin Gaziantep'te 3 değirmen ve birçok dükkân söz konusu külliyein akarları arasındadır.

Vakfın İdaresi

Hüsrev Paşa Külliyesi vakfiyesinin şartlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İmamın Hanefi olması
- Hocaların Hanefi olması
- Her Cuma namazından sonra Sufi usulü hatim okunması
- Hüsrev Paşa öldükten sonra oğullarının en büyüğünün başa geçmesi ve soyundan devam etmesi

- Hüsrev Paşanın soyunun tükenmesi halinde azat ettiği kölelerinin birinin soyundan devam etmesine vekalet verilmesi
- Azat ettiği kölesinin soyu da kesildi ise, dönemin Halep kadısı tarafından herhangi bir vekil atanması ve onun soyundan devam etmesi
- Vakıfların her gün kendi soyundan gelen çocuklara 50 gümüş vermesi, soyu kesilirse vekalet verdiği azatlı kölesine verilmesi, onların da soyu kesilmesi halinde vakıflarda kalması
- Hüsrev Paşa tarafından; vakfın yöneticisine, bekçisine, Hanefi müderrislere, medrese öğrencilerine, cami hatibine, imama, kurralara, müezzinlere, vakıf katibine, mescit hizmetlilerine, caminin aydınlatılmasına, caminin hasırlarına, oturaklarına, caminin güzel kokmasını sağlayan tütsülere ayrılan miktarın verilmesi vasiyet edilmiştir.
- Yukarıda sayılan kimselere her gün yemek parasının verilmesi ve 260 ekmeğin dağıtılması
- Yapılan mesleğe göre ücret ödenmesi
- Katiplerin, müderrislerin ve imamların kadı tarafından atanması
- Mübarek günlerde vakıf çalışanlarına kahvaltılık yemek dağıtılması
- Medreselere, camilere, imamların evlerine, müezzinlerin evlerine, görevlilerin evlerine, mağdurların evlerine odun dağıtılması,¹⁵

Vakıf Gelirlerinin İdaresi

(el-Gazzi, Kamil b. Hüseyin b. Muhammed (h.1419), *Nehr'üz- Zeheb fi Tarihi Halep*, Halep: Darul Kalem, 2. Bsk., II, 93-97.)

12,5 akçe	Günlük	Vakıf Yönetiminden sorumlu olan mütevelliyeye
4 akçe	Günlük	Vakfın denetleyicisine
25akçe	Günlük	Hanefi müderrise

¹⁵ el-Gazzi, Kamil b. Hüseyin b. Muhammed (h.1419), *Nehr'üz- Zeheb fi Tarihi Halep*, Halep: Darul Kalem, 2. Bsk., II, 93-97.

8 akçe	Günlük	Medresede okuyan 8 talebeye
2 akçe	Günlük	Cuma Hatibine
2 akçe	Günlük	Camiinin 2 imamından her birine
11 akçe	Günlük	Cuma namazından önce Kuran okuyan on kişinin başlarındakine 2 akçe olmak üzere her birine 1 akçe
8 akçe	Günlük	Caminin 4 müezzine. Baş müezzine 3 akçe gerisi aralarında pay edilecek
1 akçe	Günlük	Camide müezzin mahfilinde sessizce dua eden kimseye
4 akçe	Günlük	Vakfın katibine
4 akçe	Günlük	İki hizmetçiye
180 litre	Yıllık	Mescidin yağ ve aydınlatılması için
6 akçe	Günlük	Vakfın 4 tahsildarına
12 akçe	Günlük	Kur'an okuyan 15 Kimseye
1 akçe	Günlük	Caminin, medresenin ve lavaboların temizliğine bakana
2 akçe	Günlük	Tekke kapıcısına
1,5 akçe	Günlük	Tekkenin 2 aşıcısına

Halep'in Sahat Biza Mahallesi'nde yer alan¹⁶ Hüsreviye külliyesinden günümüze sadece cami ve medrese ulaşmıştır.¹⁷

2. Ridayiye Camii

Ridayiye Camii Osmaniye camii olarak da tanınmaktadır. Hatta Osmaniye camii olarak meşhurdur. Nitekim söz konusu camii Osman Paşa b. Abdurrahman Paşa b. Osman tarafından inşa edilmiştir. Bu camii H. 1141 yılında inşa edilmeye başlayarak H. 1143'te tamamlanmıştır. Ridayiye Camii, medrese kütüphane, bahçe, avlu, kırk oda, gusülhane, ofis, eğitim sınıfları, iki büyük ayvan gibi yapılardan oluşan bir külliye'dir. Medresesinin Doğu, Batı, Kuzey olmak üzere üç ayrı kapısı mevcuttur. Kuzey kapısından saraya girilmektedir.

Kaynaklarda Ridayiye Caminin 18 vakfından bahsedilmektedir. Her vakıf farklı bir mahallede yer almaktadır. Vakfedilenler arasında Antakya'da hamam, değirmen ve bostan, Halep'te birçok dükkân, İdlib'de de aynı şekilde dükkânları, bostanları ve ağaçlıkları zikretmek mümkündür. Ayrıca her vakfın kendine ait şartları bulunmaktadır.

Vakfın İdaresi

Genel olarak vakıfların şartları şu şekildedir:

- Mescitte hatip olacak ve bu hatibe 30 Osmanlı gümüşü/akça verilecektir.
- Namazları cehren kıldırın imam olacak ve ona 16 Osmanlı gümüşü verilecektir.
- Vaiz Cuma namazından sonra vaaz verecek, karşılığında 16 Osmanlı gümüşü verilecektir.
- Çocuklara okuma yazma öğreten öğretmene günlük 24 Osmanlı gümüşü verilecektir.
- Öğretmen hiçbir şekilde öğrencinin babasından para istemeyecektir.
- Öğrencilere ilim öğrenmesi için 30 oda tahsis edilecektir. Bu odaları hak eden öğrencilere yönelik belli şartlar vardır; Öğrencilerin sadece Halep'li olması şartı yoktur. Sakalsız kabul edilmeyecektir. Evli veya bekar olmasına

¹⁶ Enver Çakar, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 41, 2014. S.68.

¹⁷ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zehab fi Tarihi Haleb*, II, 116.

bakılmayacaktır. Evli olanlar ise Salı ve Cuma günü evlerine gidebilecektir. Ancak sabah namazında mescitte olmak zorundadır. Odalardan zaruret dışında çıkmak yasaktır. Gece ve gündüz orada kalınacaktır. Namazlar ise mescitte kılınacaktır. Medresedeki dersler için çıkılabilir, ancak araştırma ve çalışmalar odada yapılacaktır. Sabah namazından sonra her öğrenci bir cüz Kur'an okuyacaktır. Okuduğu Kur'an'ın sevabı sırasıyla önce Peygamber Efendimize, ehline, nebilere, resullere, sahabilere, daha sonra Osman Paşaya, sonra eşi Ayşe'ye, sonra anne babasına, sonra kız kardeşi Raziye'ye, sonra kocası Mustafa ağaya hediye edilecektir. Her öğrenciye günlük 8 Osmanlı gümüşü verilecektir.

- Çocuklar Cuma namazından önce öğretmene Kehf süresini okuyacaktır. Daha sonra Fatıha süresi okunacak ve peşine dua edilecektir. Her müderris, hadisçi, vaiz işlerini bitirdikten sonra bu şekilde dua edecektir.

- Sesi güzel olan 4 müezzinin olması şartı vardır. Her müezzine 16 Osmanlı gümüşü verilecektir. Her kapının önünde bir bekçi olacaktır. Ona günlük 10 Osmanlı gümüşü verilecektir.

- Kütüphanede bir yönetici olacaktır. Kütüphane Perşembe ve Pazartesi günü güneşin doğması ile açılacak, batması ile de kapatılacaktır. Kitaplar dışarı çıkarılmayacaktır. Sadece müderrislere derste yararlanması için izin verilebilecektir.

- Bahçe bakımı için çiftçi olacaktır. Medrese ve camiye kontrol etmek için müfettiş tayin edilecektir. Bunların yanında vakfın bir katibi olacaktır.

- Perşembe ve Salı günü ikindi namazından sonra Türkçe vaaz verilecektir.

- Müderris hem tefsir hem de hadis derslerini verebilecek ilme sahip olacaktır.¹⁸

Günümüzde merkezde kalan vakıflarının çoğunluğu farklı amaçlarla kullanılır hale gelmiş, özellikle medresesi ile anılan külliye de cami dışındaki diğer kurumlar kaderine terk edilmiştir.¹⁹

Vakıf Gelirlerinin İdaresi

30 akçe	Günlük	Hatib için
---------	--------	------------

¹⁸ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zehab fi Tarihi Haleb*, II, 123-134.

¹⁹ Meral Bayrak, "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2010, sayı.22, ss. 27-84.

16 akçe	Günlük	Açıktan okunan namazları kıldırın imama
40 akçe	Günlük	Medresede akli ve nakli ilimler okutan müderrise
20 akçe	Günlük	Her Pazartesi ve Perşembe medresede hadis dersleri veren muhaddise
16 akçe	Günlük	Cuma namazı sonrası vaaz eden vaize
24 akçe	Günlük	Çocuklara mektepte ders veren ve velilerinden ücret almayan muallime
16 akçe	Günlük	Güzel sesli 4 müezzinin her birine
10 akçe	Günlük	3 kapıcının her birine
10 akçe	Günlük	Müderris ve muhaddisin yardımcısına
10 akçe	Günlük	2 hizmetlinin her birine
12 akçe	Günlük	Su hizmetlisine
20 akçe	Günlük	Muhasebeciye
20 akçe	Günlük	Tahsildara
40 akçe	Günlük	Murakıba
8 akçe	Günlük	Her pazartesi ve perşembeleri camide Kur'an okuyana
10 akçe	Günlük	Tekkede pazartesi ve Perşembe günleri vaaz eden vaize

3. İbşir (Mustafa) Paşa Camii

İbşir Mustafa Paşa (d. 1607 - ö. 11 Mayıs 1655) IV. Mehmed döneminde 28 Ekim 1654 - 11 Mayıs 1655 tarihleri arasında altı ay on dört gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

İbşir Paşanın Abhaza asıllı olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilir.²⁰ Dayısı (bir başka kaynakta amcaoğlu olduğu belirtilir²¹) Erzurum beylerbeyi Abhaza Mehmed Paşadır.²²

Mustafa Paşa b. Abdül Menman, İbşir Paşa veya veziri azam İbşir Paşa olarak tanınmıştır. Silahatar tarihi yazarı onun için Abhazalı olması hasebiyle sade-dil ve sade-akıl bir adamdı der.²³ Söyledikleri nettir ve gereksiz ağdalı bir üslup içermez. Kibirli konuşmaz. Yalın bir zihne sahip olmak, düşündüklerini açık ve net bir şekilde, direkt olarak ifade edebilmek demektir. Ragıp et-Tabbah eserinde İbşir Paşa hakkında şunları nakleder: ²⁴ *Heybetli, Doğru görüşlü ve iyi bir siyasetçi olarak ta bilinen İbşir Mustafa Paşa, uzun boylu birisiydi (Türkçe kaynaklarda kısa ve küçük küsseli olarak geçer). Kimseye iltifatta bulunmazdı. Aksi bir adamdı. Edebinden dolayı devamlı dizleri üzerine otururdu. Tasavvuf ehliydi. Kahve yerine süt içerdi. Sigara içen kimseyi içki içenle bir görürdü. Ancak cimri birisiydi. Ata binmeyi ve yayla oynamayı severdi. Konuşmalarının ekseriyeti av üzerineydi. Silâhdar tarihi kendisini halim selim, beytülmalın muhafızı, dindar, sâlih, namaza devamlı, âdil, zamane vezirlerinin başta geleni olmak üzere tasvir etmekte ²⁵ ise de dindarlığıyla namaza devamı hariç olarak diğer vasıfları tarihî olaylarla örtüşmemektedir. Yalnız devlet merkezindeki haksızlıklar ve bir takım politik durumlardan etkilendiği ve samimi olarak bunları düzeltmeyi arzu ettiği anlaşılıyor ise de ne gücü ne de geçmişi buna imkân verecek durumda değildi.*

1057/1648 yılının sonunda İbşir Mustafa Paşa Şam'dan Halep'e geçti ve orada birkaç aylığına valilik yaptı. 1058/1649 yılının başlarında bir takım politik sebeplerden dolayı valilikten uzaklaştırıldı. 1060/1651 yılı zilhicce ayında kendi talebi üzere ikinci kez Halep'e vali olarak atandı. Ancak valilik atma belgesi 1061/1652 yılının başlarında İstanbul'da iken tevdi edildi. Belgeyi alır almaz aynı yılın Rebiiülevvel ayında Halep e ulaştı ve görevine başladı.

Muhammed Halebi, Halep Tarihi ile ilgili eserinde: ²⁶ İbşir Paşa'nın valiliğinin ilk yıllarında iyi, salih birisi hatta Allah dostlarından biri olarak

²⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna kadar. Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011, 6. Bsk. ISBN 9789751600103

²¹ Türkal, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-İ Fezleke*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, 2012, s.23.

²² Aktepe, M. Münir, "İbşir Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994, Cilt:22, Sayfa:375-376, İstanbul:TDV. Online

²³ Türkal, *Silahdar.*, s.23.

²⁴ et Tabbah, Muhammed Ragıp, *İlam En-Nubela bi Tarihi Halep eş-Şüheba*, Halep: Matbayı İlmiyye, 1. Bsk, 1925, ss. 262-265.

²⁵ Türkal, *Silahdar.*, s.23.

²⁶ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 3/222.

görüldüğünü için halk tarafından sevildiğini belirtir. Ancak böyle olmakla birlikte emri altındaki bir takım idareci ve askerinin zalim olduğunu ifade eder. Zamanla İbşir Paşa'nın da emri altındakiler gibi zalim birine dönüştüğü ve insanlardan zorla mallarını almaya başladığını kaydeder.

Böylece İbşir Mustafa Paşa kötü karakterli biri oldu ve zalimliği ile bilindi. Fikirleri değişti akıl almayacak işler yapmaya başladı. Zulmü valiliği günlerinde yayıldı. O dönemde kimsede olmayan mal mülk sahibi birisi olmuştu. Tebaası başka bir zamanda görmedikleri kadar zulme uğramışlardır.

İbşir Paşa Halep'te vali iken 1064/1654 yılının sonlarında bazı Osmanlı devlet adamları onun, sağlık sebepleriyle sadrazamlıktan ayrılan Derviş Mehmed Paşa'nın yerine, sadrazam olması gerektiği üzerinde fikir birliği sağladılar. Bu fikirleri Sultan IV. Mehmed tarafından da uygun bulundu ve sultanın kararıyla ilgili ferman kendisine gönderildi. Ferman 1065/1654 yılının muharrem ayında Halep'e ulaştı. İbşir Mustafa Paşa muharrem ayının sonunda sadrazamlık makamına oturmak için İstanbul'a doğru yola çıktı. Halep'ten ayrılınca yerine Tayyazade Mustafa Paşa vali olarak atandı.

İbşir Paşa sadrazam olduktan sonra bir ayaklanma neticesinde 1065/1655 te öldürüldü.²⁷

İbşir Mustafa Paşa B. Abdimennan Camii ve Vakıfları:

Osmanlı döneminde camiler genellikle tek başına inşa edilen binalar değillerdi. Cami ile birlikte birçok müştemilat ile birlikte bir külliye şeklinde yapılırdı. Bu sistemin devamı için ise gerekli gider ve hizmetleri karşılamak üzere vakıf sistemi ihdas edilmişti.²⁸

İbşir Paşa, şehrin kuzey duvarlarının dışında cami ve külliyesini inşa ettirdi. Bu caminin üst katı ibadet için tahsis edilmişken, zemin katı ise çocukların eğitimi için ayrılmış ve düzenlenmiş bir mekândı. Caminin ve müştemilatının su ihtiyacı için camiye kadar su kanalları inşa edildi.

Vakıfları:

Bu yapının içerisinde mescidin ve müştemilatının giderlerini karşılamak üzere birçok han, onlarca dükkân bulunmaktaydı. Ayrıca birçok arazi, su kuyusu,

²⁷ et-Tabbah, *İ'lam En-Nubela*, ss. 213-215.

²⁸ Kabacık, Mehmet (2013), "177 Numaralı Halep Şer'iye Siciline(Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir Ve Giderleri", *International Journal of SocialScience*, 6/8, s. 1117-1135.

boyahane, onlarca daire ve depo vb. vakfın tasarrufuna verilmiştir.

Akşam vakitlerinde mescide gelen insanların karanlıkta kalmamaları için mescidin aydınlatılmasında kullanılmak üzere gerekli olan yağın temini ve camiye gelen insanların rahat ibadet edebilmeleri için ihtiyaç duyulan halı/hasır vb. ihtiyaçların karşılanması için gayri menkuller vakfedildi. Caminin su ihtiyacını karşılayan kuyunun tamiri ve tadilatı da bu akarlardan karşılanması vakfiyede kayda alınmıştır. Halep dışında İbşir Paşa Tokat'ta yolcular için vakıflar oluşturmuştur. Mekke ve Medine fakirleri için değirmenler ve ambarlar vakfetmiştir.²⁹

Vakfi Gelirlerinin İdaresi:

(Nehr'üz- Zeheb fi Tarihi Halep, kamil b. Hüseyin b. Muhammed halebi, Dar'ul Kalem, Halep, 2. Bsk., 1419 h. , s. 3/209.)

50 akçe	Yıllık	Başkentte şeyhülislam olma şartıyla vakıflardan sorumlu olana
20 akçe	Günlük	Halep'ten olmak şartıyla vakıf yöneticisine
10 akçe	Günlük	Vakıf gelir giderini tutan kâtibe
5 akçe	Günlük	Tahsildar
3 akçe	Günlük	Kasa görevlisine
8 akçe	Günlük	Camii imamına
1 akçe	Günlük	Her gün sabah namazından sonra Yasin suresini okuyan hafıza
1 akçe	Günlük	İkinci namazından sonra amme suresini okuyan hafıza
1 akçe	Günlük	Yatsı namazından sonra mülk suresini okuyan hafıza
8 akçe	Günlük	Güzel sesli iki müezzine
2 akçe	Günlük	İki hizmetçiye
1 akçe	Günlük	Mescidin yağ ve aydınlatılmasından sorumlu olanlara

²⁹ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 2/41.

20 akçe	Günlük	Her gün ikindi namazından sonra on cüz okuyan on hafıza
5 akçe	Günlük	Haram aylarda akli ve nakli ilimleri mescitte okutacak âlime
5 akçe	Günlük	Çocuklara eğitim veren hafıza
1800 akçe	Ramazan	Başarılı çocuklara
2 akçe	Günlük	Bahsedilen vakfın kaynaklarına su taşıyana
2 akçe	Günlük	Bahsedilen handa su hizmeti görene

İbşir Paşa Külliyesinin temsili resminden büyük bir vakıf olduğu görülmektedir. Bu yapının içerisinde mescit, mektep, hanlar, kahvehane, fırın, çarşı, kayseriyye, sağlık ocağı gibi birçok mekân yer almaktadır.

4. Behram Paşa Camii

Behram Paşa, eski Yemen Valilerinden Kara Şahin Mustafa Paşa'nın oğlu, yine Yemen vilâyetin eski valilerinden Rıdvan Paşa'nın kardeşidir. Her ikisi de II. Selim (1566-1574) dönemi devlet adamlarındandır.

Behram Paşa eğitimini Enderun'da tamamlamıştır. Sultan II. Selim Han'ın döneminde çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Sivas'ta görev yaptığı dönemde Yemen harekâtına katılmıştır. Gazze'de mirliya olarak görev yapan Behram Paşa'ya 976 (1568)'de Yemen Eyaleti tevcih edildi. Daha sonra Anadolu Beylerbeyi olmuş ve 1570'te Kıbrıs Seferi'ne katılmıştır. Bir müddet sonra Erzurum Beylerbeyi olmuş ve Lala Kara Mustafa Paşa'nın yanında 1578 tarihinde İran Seferi'ne iştirak etmiştir.³⁰

Aralık 1578'de Diyarbakır'ın on üçüncü Beylerbeyi (valisi) olarak da görev yapmıştır. Daha sonra Bağdat ve Rumeli Beylerbeyliği yapmıştır. En son görevi olan Yeniçeri ağalığı ile çeşitli seferlere çıkmıştır. Engürüs (Macaristan) seferinde İçoğlanları ittifak edip katledilerek ölmesine sebep olmuşlardır.³¹

³⁰ Steven Charles Wolf, *The Construction of Ottoman Aleppo: Modes and Meanings of Urban (Re-)Organization*, Harvard University Cambridge, Massachusetts, November, 2005), s346-348.

³¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Halhalla%C4%B1_Behram_Pa%C5%9Fa

Behram Paşa h. 991/1583 yılında Halep'te valilik yapmıştır. Valiliğe ne zaman başlayıp bıraktığı bilinmemektedir.³²

Behramiye Camii:

Behram Paşa b. Mustafa Paşa b. Abdülmuiyn tarafından inşa edildi. İ'lamu'n-Nubela müellifi, Behram Paşa'nın h. 994/1587 yılında vefat ettiğini zannetmektedir. H.995 yılında Halep'teki külliyesinde kendisi ve kardeşi Rıdvan için yaptırdığı mekâna defnedildiği belirtilmektedir.³³

Behramiye Külliyesi cami, çarşı ve handan oluşmaktadır. Konum olarak Halep şehrinin merkezinde yer almaktadır. Halep Ulu Camii'nin batısında, Behramiye pazarının karşısında bulunur.³⁴

Yapı olarak büyük ve diğer camilerle kıyaslandığında iyi mühendislik eseri bir camidir. Behram Paşanın Diyarbakır'da yaptırdığı caminin Mimar Sinan projesi³⁵ olduğu dikkate alındığında bu caminin de aynı ellerden çıktığı söylenebilir. Vakfiye kitabesi h. 991 yılında yazılmıştır. Buna göre caminin yapımının da bu tarihlerde olduğu rivayet edilir 1580–1583 miladi yıllara tarihlenmektedir. H.1111 de minarelerinden biri yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Ve yine h.1237 deki deprem sebebiyle kubbesi çökmüştür. Vakfın bütçesinde para olmadığından kubbe onarılamadan 40 yıl yıkık bir vaziyette kalmıştır. Daha sonraları kubbedeki kurşunlar satılarak kubbe yeniden inşa edilebilmiştir.

Evliya Çelebi, Halep notlarında Behramiye Camii'nden şu şekilde bahseder; *Behramiye Camii çok güzel bir camidir. Ferah feza ve Hüsreviye Camii ayarındadır. Kubbeleri kurşun örtülüdür. Bu caminin minaresinin bir benzeri Halep şehrinde yoktur. Bu minareye bakan insanlar hayrete düşerler.*³⁶

Vakıfları:

Vakfeden, caminin kuzey kapısına bitişik, on yedi dükkândan oluşan bir pazarı ve yine caminin sol tarafında da 18 dükkândan oluşan bir diğer pazarı da caminin giderleri için vakfetti.

³² el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 3/209.

³³ et Tabbah, Muhammed Ragıp, *İ'lamu'n-Nubela bi Tarihi Halep eş-Şüheba*, Halep: Matbayı İlmiyye, 1. Bsk, 1925, ss. 213-215.

³⁴ Tekin, Kemal Hakan, "Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları Ve Eserleri Üzerine", *Zeitschrift für die Welt der Türken Dergisi*, 2013, s. 251.

³⁵ Watenpau, Heghnar Zeitlian, *Image of an Ottoman City (Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries)*, ABD: Brill Yay., 2004, s.84; Orbeyi Nil, "Çift Revaklı Sinan Camilerinde Modüler Sistem", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2016, s.7.

³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (IX. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 184-195.

Yine caminin sağ ve sol tarafında 3 dükkan, birinci pazarın hizasında 35 oda ve hamam ile Hantuman 'a yakın Kuvayk nehri üzerinde bir değirmen ve cellap yakınındaki nehir üzerinde başka bir değirmen de vakfedildi. Yeni hamam diye bilinen hamam kompleksi de vakıflar arasında idi.

Mısır Kahire'de Sultan Hasan caminin yakınındaki Sabahi çarşısında kahvehane ve 2 dükkan da vakıf listesinde yer alan başka gayri menkullerdir. Ayrıca Filistin Gazze de zeytinlik bir arazi Behramiye Caminin giderlerini karşılamak üzere vakfedildi.

Vakfın İdaresi:

Bu vakıfların yönetimi, öncelikle vakıf sahibinin kendisine, sonrasında ise rüşt çağına ulaşmış erkek çocuklara ve devamında o çocukların rüştüne ermiş çocukları vasıtasıyla devam edecek. Vakıf yönetimi, eğer bu çocukların ve onların çocuklarının soyu kesilirse onların azatlıklarından buluşa ermiş erkek çocuklarına, onların da soyu tükenirse babası Mustafa Paşanın Halep'teki kölelerinden azat edilmişlere sonrasında kardeşi Rıdvan Paşanın azatlılarına, onların da soyu tükenirse Halep kadısının tayin edeceği salih bir kimseye devredilecektir.

Vakfın yönetiminde görevli olan kişi, her yılın başında çalışanların hesabını tutmalı ve azl edilmesi gerekeni azletmeli ve yerine yerleştirilmesi gerekenleri de yerleştirmelidir. Vakfın muhasebe işi yönetimde olmayan kadı ve hakimlere bırakılmamalıdır. Belirlenen ödemelerin ve tayin edilen durumun dışında arttırma yoluyla kimseye bir şey verilmemelidir. Hizmeti ihmal eden 3 kez uyarılmalı, uymuyorsa azledilmelidir.³⁷

Vakıf Gelirlerinin İdaresi:

8 akçe	Günlük	Camideki Hanefi hatibe
2*5=10 akçe	Günlük	Hanefi ve Şafii imamların her birine
4*4 =16 akçe	Günlük	4 müezzinin her birine
5 akçe	Günlük	Güzel makama sahip olma şartıyla baş müezzine
5 akçe	Günlük	Muhasebeciye
5 akçe	Günlük	Su işlerinden sorumluya

³⁷ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 2/41.

3 akçe	Günlük	Kapıcıya
8 akçe	Günlük	Hizmetliye
2 akçe	Günlük	Personelin koşullarını kontrol eden görevliye (personelin koşullarını kontrol eder ve bildircinlarını tutar ve her cuma iyi bir çeşit yemek pişirir.)
1 akçe	Günlük	Camiye suyu ulaştırana
1,5 akçe	Günlük	Caminin bahçesinden sorumlu kimseye
2 akçe	Günlük	Vakıf işlerini gözetene
3 akçe	Günlük	Caminin mektebinde görevli hocaya
2 akçe	Günlük	Temizlik işlerine bakana
1 akçe	Günlük	Hamama su ulaştırana
9 akçe	Günlük	Cuma günü namazdan önce caminin 2. Katında 10 sahife okuyan 6 hafıza
2 akçe	Günlük	Baş hafıza
1,5 akçe	Günlük	Vaazdan önce peygambere naat okuyana
30 akçe	Günlük	Sabah namazından sonra hatim yapan 30 hafıza
2 akçe	Günlük	Sabah namazından sonra Yasin suresini, öğle namazından sonra Mülk suresini ve ikindi namazından sonra Nebe suresini okuyana

Bu giderlerin dışında; medresede eğitim gören çocukların ve yetimlerin her birine her yıl bir elbise ve bir takke verilecek. Her sene Rebiyülevvel ayının 12 sinde mevlidi nebeviyi okuyana ve iştirak edenlere yemek ikramı için 2134 Osmanlı akçesi harcanmak üzere tahsis edilecektir.

Ayrıca caminin iç ve dış aydınlatması ve temizlik için 275 rıtl (kilo) yağ alınması vakfiyede belirtilen bir diğer harcamadır. Ramazan ayına özel olarak 30 kilo mum ve 80 kilo yağ tedarik edilmesi ve kandiller için 120 gümüş tahsis edileceği belirtilmektedir.

Gerek caminin lavabosu ve gerekse hamam için ihtiyaç olan sabun ve kandil fitili için 200 gümüş ve camii buhurdanlığına güzel koku için 100 gümüş

harcama kaleminde sayılmaktadır.³⁸

Gazzi el-Halebi bu caminin vakıfları ile ilgili olarak eserinde şöyle demektedir:

Mısır ve Gazze'deki bu cami üzerine olan vakıflar artık kesildi ve şimdi bu vakıfların gelirleri nereye gidiyor bilmiyorum, camide h.1111'deki deprem sırasında minare yıkıldığından, minare ile birlikte bazı değişiklikler oldu.

5. Adiliye Camii

Dükakinler Arnavutluk hanedanından olup Osmanlı hizmetini kabul ederek Ahmet Paşa ile kardeşi Mahmut Bey Müslüman olmuşlardır. Müslümanlığı kabul etmeyenler ise Napoli'ye gitmişlerdir.

Dükakinzade Muhammed Paşa'nın dedesi Kane (Caen) Dükü Normandiyalıdır. Bu bey, Bizansın düşmesinden doğan yönetim boşluğunu değerlendirerek Arnavutluk'ta İşkodra civarında bazı yerleri ele geçirdi. Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra Bizans'ın elinden çıkan bu bölgeye daha sonra tanınmış beylerden İskender Bey geldi. Bütün Arnavutluk halkının yönetimini üstlendi. Dükakin burayı ona teslim etti ve ona tabi oldu. Osmanlı burayı fethettiğinde Kane Dükünün çocukları Müslüman oldular. Bazıları Osmanlı devletinde yüksek mertebelere ulaştılar bazıları ise Osmanlı edebiyatı ve biliminde tanındılar ve bazılarının da soyu kesildi. Dükakinzade Muhammed Paşa'nın (Kane Dükünün son oğludur) babası Ahmet Paşa ve annesi Sultan Süleyman'ın halasının kızı Sultan Gevher Melikşah'tır.

Dükakinzade Muhammed Paşa, Sultan Selim'in ve oğlu Sultan Süleyman'ın vezirlerinden idi. Sultan Selim'e çok hizmetlerde bulundu. Sultan Süleyman tahta oturunca onu Halep'e vali tayin etti. Orada mescidler, çarşılar, hanlar gibi pek çok imaretler inşa etti. Sonra Mısır'a vali oldu. H.962 yılında azledildi ve İstanbul'a döndü bir müddet sonra orada h.964/1555 yılında vefat etti.³⁹

Adiliye Camii

Hicri 957-963/1550-1556 yılları arasında Dükakinzade Ahmet Paşa oğlu Muhammed Paşa tarafından yaptırılmıştır.

İlk başlarda caminin adı Ahmet Paşa camii idi, fakat adalet sarayının (o zaman hükümet binası idi) yanında olduğundan adalet (Adiliye) camii olarak tanınmıştır. Bu cami Halep'in en ünlü camilerinden biridir. Rumi (Osmanlı)

³⁸ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 2/41.

³⁹ Et-Tabbah, *İ'lamu'n-Nubela*, ss. 162-170.

tarzında inşa edildi. Caminin ortasında suyun devir daim ettiği bir havuz bulunmaktaydı.

Caminin vakıfları çoktu ve bunlar birbirine yakın haldeydi. Aynı mekanda olmasından dolayı en iyi vakıf olarak sayılmıştır.⁴⁰

Vakıfları:

Halep'in ikinci büyük vakfı⁴¹ olan bu vakfın 3 hanı bulunuyordu. 1. handa 75 dükkan, 2. handa 42 dükkan, 3. Handa ise 20 dükkan bulunmaktaydı. Hanların dışında kalan 26 dükkan daha camiye vakfedilmişti. Halep'in dışında köy arazilerinden de vakıfları mevcuttu. Gazzi; bunların dışında da birçok gayri menkul varlığı vardı, demektedir⁴². Vakıf inşası, bakımı tamamlaması için de 30 bin altın dinarı vardı.

Vakfın İdaresi:

Vakfın idaresi Dükakinzadelerin buluş çağına erişmiş erkek çocuklarına bırakılmıştır. Eğer erkek çocuklardan hayatta olan kalmadıysa onların reşit olan kızlarına; onlardan da hayatta kalan kalmadıysa onların azatlılarından rüştüne ermiş olanlarına vakfın idaresi bırakılmıştır. Onların da soyu tükenirse vakfın idaresi doğru güvenilir imanlı bir kimseye devredilmesi vakfiyede belirtilmiştir.

Vakıf Gelirlerinin İdaresi:

Vakıfların gelirleri öncelikle cami için kullanılacak sonra ondan sorumlu olan idareciye günlük 50 gümüş dirhem verilecek.⁴³

50	Gümüş dirhem	Günlük	Cami ve vakıfların yöneticisine
4	Dirhem	Günlük	Muhasebeciye
5	Dirhem	Günlük	Suyu ulaştırana
5	Dirhem	Günlük	Hatibe
4	Dirhem	Günlük	İki imamın her birine
3	Dirhem	Günlük	3 müezzine
2	Dirhem	Günlük	2 hizmetliye

⁴⁰ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 2/89.

⁴¹ Wolf, *The Construction of Ottoman Aleppo*, s.183.

⁴² el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 2/40.

⁴³ el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, s. 2/89.

1,5	Dirhem	Günlük	Kapıcıya
1	Dirhem	Günlük	Tuvalet hizmetlisine
5	Dirhem	Günlük	Kandil yağları için
2	Dirhem	Günlük	Halılar için
1000	Dirhem	Senelik	Senede 2 defa yakılan kafur şamdanlığına ve beraat gecesinde yakılacak şamdanlar için gerekli yağa
5000	Dirhem	Senelik	Cami ve vakıfların restorasyonu için
1,5	Dirhem	Günlük	6 hafız bir de başlarında olmak üzere 7 hafıza Cuma günü ezandan önce aşır okumaları için. Baş hafıza 2 dirhem olmak üzere.
1	Dirhem	Günlük	Öğle ve ikindi namazından sonra aşır okuyan kimseye
1,5	Dirhem	Günlük	Okumaların ardından dua eden ve okuması olanlara cüz dağıtımı yapan kimseye

Sonuç

Osmanlı dönemi süresince camilerin bölgenin valileri ve üst düzey devlet adamları tarafından inşa edildiği görülmektedir. Dört asır boyunca inşa edilen camiler dikkate alındığında daha önceki dönemlere kıyasla az olduğu söylenebilir. Ancak Osmanlı şehir yapılaşmasında merkezi bir konumda olan camilerin sürekliliğinin esas alınması nedeniyle, sadece cami inşa etmediğini onun yanında medreseler, hamamlar, kütüphaneler, aşevlerini de birlikte düşündüğü dikkate alınmalıdır. Bu (külliye) korunması, geliştirilmesi ve faaliyetinin kesintiye uğramaması adına vakıf kültürünün tesis edildiği anlaşılmaktadır. Hali hazırdaki camilerinde aktif kullanıldığını da göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı'nın yeteri ölçüde cami inşa ettiğini söyleyebiliriz.

Osmanlı'da cami merkezli yapılaşmanın getirdiği en önemli unsurun vakıflardır. Bu vakıflar sayesinde şehrin her yönden gelişimi de sağlanmış oluyordu. Adına vakfedilen caminin dünya durdukça yaşatılması, bağlı medreselerin ve külliye'nin diğer unsurlarının devamı tamamen bu vakıflar ile mümkün kılınmıştır. Vakıflarda bulunan hanlar, çarşılar, imalathaneler,

dükkânlar sayesinde oluşan ekonomik hareketlilik tüm yapının ve şehrin ayakta kalmasını sağlamaktaydı.

Yaptığımız çalışma neticesinde cami yönetimleri ile ilgili şu neticeleri ifade edebiliriz;

Halep'te, Osmanlı Devletinin diğer kentlerinde olduğu gibi, cami merkezli imar faaliyeti esas alınmıştır.

Cami ve medreselerin sürekliliği için vakıflar tahsis edilmiştir.

Bu vakıfların devlet tarafından merkezi bir yönetimle idaresi söz konusu değildir.

Vakıflar sebebiyle camilerin idaresinde, görevli atanmasında merkezi idarenin bir tasarrufu yoktur.

Vakıfların idaresi genellikle Vâkîf'a, sonrasında ise soyundan gelen erkek çocuklarına, onların da soyu kesilirse azatlı kölelerinin erkek çocuklarına devrediliyordu. (Sadece Adiliye camininin vakfiyesinde kız çocukları zikredilmiştir.)

Cami bakım ve onarımı kendi vakıflarının akarları ile sağlanmaktaydı.

Her vali bir cami yaptırmamış, var olan cami ve külliye için vakıf ihdas etmiştir. Bu sebeple önceki dönemlere kıyasla Osmanlı dönemi cami inşası daha azdır.

Camide ibadet için gerekli olan her unsur temin edilmeye çalışılmıştır. Camilerin su ihtiyacı için kanallar yapılmış bu kanallarda suyun nakli için kontrol sağlayacak görevliler tayin edilmiştir.

Camilerin temizliğinden ve bakımından sorumlu kimseler işe alınmıştır.

Camilerin ibadet dışında da belirli günlerde vaaz, eğitim faaliyetleri ve okumalar çerçevesinde faal olması sağlanmış bu görevleri yerine getirenlere ücret ödenmiştir.

Camilerin ana unsurları Osmanlı tarzında inşa edilmiştir.

Bazı camilerin (Hüsreviye ve Ridaniye) birden fazla vakıfları mevcuttu.

Kaynaklar

Abdullah Özkan, *Bir Zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun Üç Kıtadaki İzleri*, Boyut Yay., İstanbul 2012.

- Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami Ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme"
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016/1, c. 15, sayı: 29, ss. 177-209.
- Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 2013.
- Aktepe, M. "İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler". *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History*, 2011.
- Aktepe, M. Münir, "İbşir Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994, Cilt:22, Sayfa:375-376, İstanbul:TDV. Online.
- Bruce Masters, *"Halep (Osmanlı Dönemi)"*, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: c. 15, 1997.
- Cahid Baltacı, "İslam Medeniyetinde Cami", *MÜİFD*, sy.III. İstanbul 1985, ss. 225-241.
- Çiğdem Kafesçioğlu, "In The Image of Rum: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth Century Aleppo and Damascus", *Muqarnas*, Sayı: 16, 1993.
- el-Gazzi, Kamil b. Hüseyin b. Muhammed, *Nehr'üz- Zeheb fi Tarihi Halep*, Halep: Darul Kalem, 2. Bsk., h.1419.
- Enver Çakar, "17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenler", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay.*, Elazığ 2006.
- Enver Çakar, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 41, 2014. Ss. 67-95.
- et Tabbah, Muhammed Ragıp, *İ'lam En-Nubela bi Tarihi Halep eş-Şüheba*, Halep: Matbayı İlmıyye, 1. Bsk, 1925.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname* (IX. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Halhalla%C4%B1_Behram_Pa%C5%9Fa
- İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kent Planlama Oratığının Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkiler", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul 1984.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, C. II, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1983.
- Kabacak, Mehmet, "177 Numaralı Halep Şer'ıye Siciline(Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir Ve Giderleri", *International Journal of Social Science*, 6/8, 2013.

- Mahmut Zeyn El Abidin, "16. Yüzyıl'da Halep'in Çarşılarının Gelişmesinde Osmanlı Vakıfların Rolü".
https://www.academia.edu/20131854/16._Y%C3%9CZYIL_DA_HALEP_%C4%B0N_%C3%87AR%C5%9EILARININ_GEL%C4%B0%C5%9EMES%C4%B0NDE_OSMANLI_VAKIFLARIN_ROL%C3%9C,
- Mahmut Zeyn El Abidin, "Osmanlı Medeniyeti'nin Halep'teki Mimari Etkisi",
https://www.academia.edu/25222486/OSMANLI_MEDEN%C4%B0YET%C4%B0_N%C4%B0N_HALEP_TEK%C4%B0_M%C4%B0MAR%C4%B0_ETK%C4%B0S%C4%B0
- Meral Bayrak, "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2010, sayı.22, ss. 27-84.
- Mevlana Şibli, *Asr-ı saadet*, çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1928.
- Muhammed Abdulhay El-Kettani, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 1990.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İ.Süreyya Sırma, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.
- Reha Günay, *Mimar Sinan*, Yem Yay., İstanbul 2010.
- Steven Charles Wolf, *The Construction of Ottoman Aleppo: Modes and Meanings of Urban (Re-) Organization*, Harvard University Cambridge, Massachusetts, November, 2005, s346-348.
- Tekin, Kemal Hakan , "Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları Ve Eserleri Üzerine", *Zeitschrift für die Welt der Türken Dergisi*, (241-259),2013.
- Türkal, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-İ Fezleke*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora tezi, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna kadar. Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 6. Bsk., 2011.
- Watenpaugh, Heghnar Zeitlian, *Image of an Ottoman City (Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries)*, ABD: Brill Yay., 2004.
- Yâzîcî Tâlib, "HALEP", TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/halep#1> (26.08.2018).